

Cunoaștere și comunicare în paradigma kantiană

Title: Knowledge and communication in Kant's paradigm

Abstract: Immanuel Kant, founder of philosophical criticism made a mapping of the human intellect, a geography of the spirit. Starting from the idea that the primary material of knowledge is provided by our feelings and thinking processes, Kant identifies two fundamental concepts: the form of knowledge and the material of knowledge. The form of knowledge is given by the intuition and intellect, and the knowledge is given by sensations. From the point of view of the form, the knowledge gives structure of the experience and is a priori, but from the point of view of the material, knowledge gives the content (substance) of the experience and is a posteriori. The first type of knowledge, a priori, is called by Kant pure knowledge. The traditional metaphysic was defined as a form of knowledge that got new knowledge, independent of cognition. This is the reason why Kant questions himself if the metaphysics can be grounded as a science. What lies beyond the field of possible experience is called by Kant transcendental, while the transcendent represents the conditions of possibility of the phenomenon. Therefore transcendent is the noumenon because it is not given in experience. Metaphysics is born out of confusion, out incest of intellect with the reason. In this way get to create fictitious concepts from point of view transcendental. These induce transcendental appearance. The ontological argument is that transcendental appearance that affirm the existence of a being than which there is not another larger. Kant criticize the ontological argument asserting that it is impossible for thinking to extract the existence from the definition of the concept. In moral order Kant recognizes that God is a necessary concept. The imperative of moral law are categorical imperative. In other words, modality of revelation of the Absolute is moral law.

Keywords: Apriorism, cognition, metaphysics, reason, experience, judgment, category, space, time, transcendent, transcendental, phenomenon, noumenon, transcendental appearance, antinomy, dialectics, God, ontological argument, concept, Ideal transcendental, freedom, categorical imperative.

Prin demersul său criticist, Immanuel Kant încearcă o cartografiere a intelectului uman, pune bazele unei geografii a spiritului.

Kantianismul vizează, în esență, un răspuns la interogațiile ultime ale ființei. Într-o scrisoare adresată profesorului de teologie de la Göttingen, C. F. Stäudlin, referindu-se la proiectul său de restructurare a filosofiei scrie: „Vechiul meu plan de restructurare pe care mi l-am propus în domeniul filosofiei pure se rezumă la rezolvarea a trei probleme: 1. Ce pot să știu? (Metafizica) 2. Ce trebuie să fac? (Etica) 3. Ce pot să sper? (Religia); care trebuie să fie urmate de o a patra: Ce este omul? (Antropologia)¹

Instruit în spiritul filosofiei raționaliste, Kant descoperă empirismul mai ales prin lectura lucrărilor lui David Hume despre care va spune că l-a trezit din somnul dogmatic.²

În geniala sa critică ce vizează natura și obiectul cunoașterii, autorul apriorismului acceptă faptul că „întreaga noastră cunoaștere începe cu experiența” însă se și delimitează de tezele empiriste spunând că „aceasta nu înseamnă că întreaga cunoaștere provine din experiență”.

E adevărat, materia primă a cunoașterii ne este mijlocită de senzații însă nu putem nega rolul decisiv al gândirii în prelucrarea acestor informații. Tocmai acest proces de prelucrare încearcă să-l analizeze Kant în Critica rațiunii pure.

Kant pornește de la două concepte fundamentale legate de cunoaștere:

1. Forma cunoașterii

Forma cunoașterii este dată de intuiție și intelect. Materia cunoașterii este dată de senzații. Din punctul de vedere al formei, cunoașterea este *a priori* (independent de experiență) și dă structura experienței. Din punct de vedere material cunoașterea dă conținut experienței fiind *a posteriori* (condiționat de experiență). Bunăoară, propoziția „suma unghiurilor unui triunghi este de 180°” este un adevăr *a priori* pe când „mărul este roșu” este o propoziție *a posteriori*. (Eu nu pot spune că mărul trebuie să fie cu necesitate roșu, există și mere de altă culoare.)

Primul tip de cunoaștere, *a priori* este numit de către Kant cunoaștere pură, în sensul că este purificată de contingente. Ea trebuie să satisfacă două condiții: să fie necesară și universală. Și cunoașterea *a posteriori* are două condiții: trebuie să fie contingentă și particulară. De pildă în propoziția „Mărul acesta este roșu” condiția contingentă este saturată prin faptul că „nu e necesar să fie roșu”, iar cea particulară prin faptul că avem și mere galbene sau verzi.

A doua problemă referitoare la cunoaștere este legată de statutul judecăților. După criteriul extinderii cunoașterii există două tipuri de judecăți.

1. Judecăți care în predicat exprimă ceea ce deja este conținut în subiect. Acestea se numesc judecăți analitice. Ele nu extind cunoașterea, nu aduc nimic nou ci se mulțumesc să expliciteze ceea ce deja este cunoscut.

Exemplu: Calul este vertebrat. (După cum se poate observa noțiunea de vertebrat explicitază calul).

2. Judecăți care în predicat exprimă o determinație ce se adaugă subiectului fără să fie conținută în definiția lui. Acestea se numesc judecăți sintetice.

Exemplu: „Mărul este roșu” (Calificativul de roșu nu intră în definiția conceptului. Deci acest predicat adaugă ceva nou cunoașterii).

Practic kantianismul începe cu aceste judecăți sintetice care la rândul lor se împart în două categorii:

1. Judecăți sintetice care sunt independente de experiență, deci *judecăți sintetice a priori*.

2. Judecăți sintetice dependente de experiență deci *judecăți sintetice a posteriori*.³

Întrebarea fundamentală a lui Kant era legată de destinul metafizicii ca știință riguroasă. Metafizica era definită ca o formă de cunoaștere care obține cunoștințe noi (adică sintetice) independent de cunoaștere (*a priori*). Deci metafizica avea pretenția de a extinde cunoașterea noastră dincolo de câmpul experienței pe cale *a priori*.

Kant se întreabă dacă metafizica poate fi fundamentată ca știință. Răspunsul la această întrebare era condiționat de cercetarea cunoștințelor sintetice (*a priori*). Deci centrul de greutate cade pe judecățile sintetice *a priori*. Mai departe Kant face o deosebire între experiența posibilă și experiența dată. Experiența posibilă este universală și necesară, satisface deci condițiile cunoașterii *a priori*. Experiența dată

Kant spune că experiența posibilă are două forme (facultăți):

1. Formă a sensibilității (intuiției)

a) externă (spațiul)

b) internă (timpul)

Acestea formează estetica transcendentă.

2. Formă a intelectului

a) categoriile

Acestea formează logica transcendentă.

Menționăm că la Kant spațiul și timpul nu au o substanțialitate independentă de subiect. Ele sunt dependente de subiect, dar nu contingent, ci transcendent în sensul că subiectul este obligat să aibă orice experiență în coordonatele spațio-temporale. (Toți vedem realitatea la fel pentru că suntem racordați la aceste mecanisme transcendente).

Dacă forma sensibilității oferă numai condițiile spațio-temporale ale obiectului, forma intelectului dă legile pe care orice obiect trebuie să le respecte în orice timp și în orice loc. De aceea la Kant obiectul are un caracter bivalent în sensul că are o latură intuitivă și una intelectuală.

Dacă formele sensibilității sunt intuiții (spațiul și timpul), formele intelectului sunt concepte.

Intelectul poate fi reprezentat zice Kant, „ca o facultate de a judeca”.⁴ Astfel la conceptele pure ale intelectului se poate ajunge prin apelul la judecăți.

În capitolul I, secțiunea a doua a Analiticii transcendente din *Critica rațiunii pure*, Kant redă tabela judecăților pe care, cu unele schimbări, o preia după logica tradițională:

1. *Judecăți după cantitate*: universale, particulare și singulare

2. *Judecăți după calitate*: afirmative, negative și infinite

3. *Judecăți după relație*: categorice, ipotetice și disjunctive

4. *Judecăți după modalitate*: problematice, asertorice și apodictice⁵

Oferim în continuare câte un exemplu pentru fiecare tip de judecată:

După cantitate:

a. Universală: Orice cerc este fără unghiuri

b. Particulară: Africani sunt negrii

c. Singulară: Mihai este brunet

După calitate:

a. Afirmative: Mărul este roșu

b. Negative: Mărul nu este roșu

c. Infinite: Mărul este non roșu⁶

După relație:

a. Categorice: Calul este brun

b. Ipotetice: Dacă deschid robinetul curge apă

După modalitate:

a. Problematică: Este posibil ca mâine să aibă loc o demonstrație în Piața Mare sau nu.

b. Asertorică: Astăzi în Piața Mare are loc o demonstrație.

c. Apodictică: Este necesar ca mâine să aibă loc în Piața Mare o demonstrație.

Din tabela judecăților, Kant deduce tabela categoriilor. Imitându-l pe Aristotel, Kant denumește conceptele pure, origine ale intelectului categorii. Acestea sunt funcții de sinteză ale intelectului nicidecum cunoștințe. Pentru a oferi cunoștințe e necesar ca ele să fie aplicate unui conținut mediat de formele sensibilității (spațiul și timpul).

Categoriile ajută intelectul să introducă unitate în lumea fenomenală, să stabilească „legături cu caracter universal și necesar între fenomene”⁷

Trebuie să precizăm că aria cognitivă a categoriilor este limitată: ele nu pot fi aplicate numenului (*lucrului în sine*), ci numai fenomenului.

În capitolul întâi, secțiunea a III-a a *Analiticii transcendente* a aceleiași critici, Kant redă tabela celor douăsprezece categorii.

După cantitate: unitate, multiplicitate și totalitate

După calitate: realitate, negație și limitare

După relație: inerență și subzistență (substanță și accident), cauzalitate și dependență (cauză – efect), comunitate (acțiune reciprocă între activ și pasiv)

După modalitate: posibilitate – imposibilitate, existență – nonexistență, necesitate – contingentă⁸

Orice lucru (obiect) se supune categoriilor. În cele ce urmează vom încerca să trecem un obiect, o carte, de pildă, prin cele douăsprezece categorii:

- această carte este una (unitatea)

- ea poate fi divizată într-o mulțime de părți (multiplicitatea)

- ca unitate sintetică a tuturor părților, cartea este totuși întreagă (totalitatea)

- cartea este dreptunghiulară (realitatea)

- cartea nu este caiet (negație)

- ceea ce este carte diferă de tot câmpul non-cărților (limitația)

- această carte are în particular o substanță din care este formată și implicit niște proprietăți, o esență, o materie la care aceste calități se aplică (subzistență - inerență)

- cartea este făcută de către cineva, participă la interacții mecanice, chimice, iar dacă o citești te vei îmbogăți spiritual (cauzalitate - dependență)

- dacă încerc insistent să o rup voi reuși însă ea îmi va opune o forță pe măsură (comunitate)

- pot avea o carte posibilă (posibilitate)

- pot avea o carte dată aici și acum (existență - nonexistență)

Dacă logica formală are în vedere doar forma unui enunț nu și conținutul său⁹, logica transcendențială fundamentată de Kant are în vedere natura conținutului enunțurilor. Aici enunțurile sunt *a priori* neexistând enunțuri *a posteriori*. În absența intuiției nu pot fi produse enunțuri sintetice.

Există intuiție a priori (spațiul și timpul pur) și intuiție a posteriori (lumea empirică, spațiul și timpul umplute cu fenomene). Pe cale pur logică nu putem obține decât enunțuri analitice. Metafizica, așa cum vom vedea mai târziu, are pretenția de a obține pe cale pur logică enunțuri sintetice. În interiorul logicii transcendentale există o distincție între domeniul legitim al acestei logici care nu conține nici o judecată sintetică fără intuiție și domeniul ilegitim al logicii transcendentale unde logica are pretenții de a produce judecăți sintetice fără intuiție aducând cunoștințe noi. Deci logica transcendențială are două părți:

Analitica transcendențială (partea legitimă)

Dialectica transcendențială (partea nelegitimă)

Kant împarte logica transcendențială și din punctul de vedere al entităților logice tradiționale care sunt:

1. Conceptul
2. Judecata
3. Raționamentul

Din punct de vedere transcendențial toate aceste trei entități au câte o facultate corespondentă. Facultatea transcendențială a conceptelor (a categoriilor) este intelectul, iar facultatea transcendențială a raționamentului este rațiunea. Între ele ca intermediar există o facultate de judecare. Iluzia transcendențială ia naștere la nivelul raționamentului adică la nivelul facultății de raționalizare. De aceea dialectica transcendențială va fi o doctrină a rațiunii pure în timp ce analitica transcendențială va fi o doctrină a intelectului. Kant împarte teritoriul accesibilității cunoașterii în funcție de câmpul experienței posibile. Limita câmpului experienței posibile este o barieră care separă teritoriul cognoscibilului de cel inaccesibil cunoașterii. Ceea ce se află dincolo de câmpul experienței posibile este numit de Kant transcendent în timp ce transcendențialul reprezintă condițiile de posibilitate ale fenomenului adică acele structuri la care să se supună orice fenomen posibil nu numai un fenomen dat.¹⁰ În principiu transcendent este lucrul în sine (noumenul) pentru că el nu este dat în experiență. Pe de altă parte Kant susține în Critica rațiunii practice că lucrul în sine este libertatea. Pentru Kant zona guvernată de transcendențial este o insulă iar marea care o înconjoară este transcendența, lumea noumenală, ceea ce nu se supune celor douăsprezece categorii. Metafizicienii care se avântă în larg au toate șansele să se cufunde în abis.

Spuneam în prelegerea trecută că Immanuel Kant face o distincție între transcendent și transcendențial. Autorul Criticii rațiunii pure vorbește de o experiență dată și o experiență posibilă. Ei bine, de această experiență posibilă tine

transcendentalul căruia îi sunt inerente universalitatea și necesitatea. Dacă examinez bunăoară acest stilou, el are culoarea neagră, scrie albastru, este un corp dur etc. Toate acestea sunt accidente însă faptul că el există în spațiu și timp e cu totul altceva, în acest caz vorbim de atributele transcendente ale stiloului.

Dacă empiricul ține de ceea ce este actualizat în mod nemijlocit, de ceea ce este prezent în mod direct în simțuri, transcendentalul ține de acele condiții pe care trebuie să le satisfacă orice fenomen posibil nu numai un fenomen dat. Cu alte cuvinte orice stilou trebuie să existe în spațiu și timp. Transcendentalul este ceea ce dă formă experienței, o vertebreează. Văzul, auzul, etc. sunt, ca să folosim o imagine mai plastică vinuri pe care le turnăm în cupa transcendentală. Se pune întrebarea: care este mecanismul de modelare a vinului după cupă? (Acesta este o întrebare la care ar trebui să dea răspuns în primul rând, teologii). Cupa transcendentală are trei nivele: intuiția intelectual, și rațiunea. La ospățul transcendental cupele se umple numai până la al doilea nivel, până la rațiune. Intuiția la rândul ei este compartimentată în două: spațiul și timpul iar intelectul în douăsprezece.

Categoriile. Primul nivel asigură calitatea vinului de a fi în spațiu și timp, iar intelectul conservă vinul, dă legile, metabolismul vinului.

Ființa umană, ca realitate în sine, are o formă pe care noi nu o cunoaștem. Că are mâini, picioare, păr, unghii și dinți e pentru că noi o vedem astfel prin ochelarii transcendentali pe care i-am primit probabil când am căzut din condiția edenică. Aceștia sunt niște ochelari ontologici pe care-i purtăm toți cei născuți din carne. Practic, ființa umană așa cum o vedem noi este vinul deja turnat în cupa transcendentală.

Ultimul etaj al cupei cel destinat rațiunii se umple doar cu parfumul ce se ridică de la celelalte două nivele. Rațiunea conține concepte care nu privesc vinul ci chiar structura cupei. Aceste concepte totalizatoare se referă la suflet, la lume și la Dumnezeu. Dacă conceptele intelectului sau categoriile nu cunosc altă aplicare în afara experienței, ideile rațiunii dau unitate cunoștințelor noastre, având nu un rol constitutiv (care dă formă) pentru obiect, ci unul regulativ (care unifică, pune în ordine conștiința teoretică).

Metafizica ia naștere după Kant dintr-o confuzie, dintr-un incest al intelectului cu intuiția, dar desfrânează cu rațiunea. Fructul acestei trădări este deci metafizica.

Materia pe care o primesc intuiția și intelectul sunt senzațiile. Intuiția dă acestor senzații o repartitie temporală și spațială, iar intelectul dă legi experienței. Fără intuiție și intelect obiectul nu poate avea structură, este o indeterminare, este un concept limită a intelectului despre care nu putem spune nimic, care nu are nici o calitate. Acest concept limită este numit de către Kant „lucru în sine” sau noumen. Lucrurile se împart în fenomene și noumene. Fenomenul este materia cunoașterii structurată de formele sensibilității (spațiu și timp) în timp ce numenul este

conținutul pur fără nici o formă. Omul nu are acces la realul în sine („lucrul în sine”) pentru că este marcat de formele sensibilității (spațiu și timp) în timp ce numenul nu este nici temporal nici spațial. Așa cum am amintit deja, rațiunea nu furnizează concepte constitutive pentru obiect, nu participă la geneza lui transcendențială, ea furnizând doar concepte cu caracter regulativ. Aceste concepte regulative pivotează în jurul a trei noțiuni fundamentale care fac obiectul cercetării metafizice: ideea de suflet, ideea de lume ca totalitate cosmologică, transcendențială și ideea de Dumnezeu ca ideal al rațiunii pure.

Aplicând conceptele intelectului asupra conceptelor rațiunii, comițând acest adulter, metafizica ajunge să creeze concepte fictive din punct de vedere transcendențial care induc ceea ce Kant numește aparență transcendențială cum ar fi conceptul de substanță simplă pe care se sprijină ideea de nemurire a sufletului apoi conceptul de infinitatea a lumii și în sfârșit conceptul de Dumnezeu personal. Pentru Kant aceste tipuri de idei transcendențiale sunt aparențe transcendențiale. Dar fiecare concept al rațiunii generează concepte de o factură diferită: sufletul naște tipul de aparență transcendențială numit paralogism; lumea și ideile cosmologice asupra lumii nasc tipul de iluzii transcendențiale numit antinomii, iar ideea de divinitate generează ca aparență transcendențială argumentul ontologic.

Dialectica transcendențială este la Kant disciplina care arată modul în care se constituie aparența transcendențială precum și căile prin care poate fi ocolită. Aparența transcendențială nu este pentru Kant un fel de iluzie întâmplătoare care s-ar naște într-un mod analog iluziilor optice, nu este o iluzie regulată din ignoranță, ci reprezintă o structură înnăscută a rațiunii adică aceasta așa astfel este făcută încât să se iluzioneze, să nască cu necesitate această aparență transcendențială.

Primul tip de aparență transcendențială este reprezentat de paralogisme. Acestea iau naștere din aplicarea categoriilor nu asupra experienței ci asupra sintetic-originare a a percepției. Ego-ul transcendențial este pentru Kant o formă, el nu are substanțialitate. Aplicând categoria substanței asupra acestei forme ultime a intelectului care este eul, ia naștere conceptul de substanță simplă spirituală, indestructibilă, imorală, deci primul tip de aparență transcendențială. Din acest motiv toate argumentele metafizice aduse în sprijinul nemuririi sufletului sunt anihiliste.

Al doilea tip de iluzie transcendențială sunt antinomiile. Acestea sunt perechi de aserțiuni contradictorii, fiecare dintre ele putând fi susținută cu egală îndreptățire. Studiul lor în dialectica transcendențială poartă denumirea de antitetica a rațiunii pure. Antinomiile sunt generate de aplicarea categoriilor la conceptul transcendențial de totalitate cosmologică adică de lume. Lumea pentru Kant nu este o simplă sumă a obiectelor experienței, nu este o totalitate empirică a acestor obiecte ci este un concept transcendențial al rațiunii care dă unitate întregii experiențe, întregii noastre cunoașteri asupra obiectelor. În momentul în care conceptele se aplică acestui concept transcendențial iau naștere antinomiile. Un exemplu de antinomie ar fi legat

de infinitatea lumii. Există o teză care susține infinitatea și alta care susține finitatea ei în spațiu și timp. Ultimul nivel al aparenței transcendente este idealul rațiunii pure „prototypon transcendente”. Kant face distincția dintre ideea unei totalități și ideal. Un exemplu de idee ar fi acela de totalitate. În momentul în care această totalitate este ipostaziată, reprezentată ca un singur individ, ia naștere idealul umanității care este acela de om perfect adică acel om care concentrează în sine toate calitățile umanității. Un asemenea exemplu ar fi ideea platonice de om care ar reprezenta întreaga umanitate în ideea de om perfect. Există o totalitate transcendentă care este totalitatea predicatelor logice. O asemenea idee de totalitate logico transcendentă servește ca bază din care noi extragem diferite predicate. Această idee este o masă omogenă de logică, un ocean transcendent din care extragem câte un strop de apă.

În momentul în care reprezentăm această totalitate logică ca pe un individ, adică ipostaziat facem trecerea de la ideea transcendentă a totalității la Idealul Transcendental care este Ideea Totalității ipostaziată. Acest ideal transcendent este practic conceptul de Dumnezeu personal, de ființă suverană perfectă care are toate atributele, toate predicatelor afirmative, excluzând negațiile. Datorită cumulării tuturor predicatelor afirmative, această ideea a totalității, acest Ideal transcendent mai este numit de Kant „ens realissimum”, Ființă care are un grad suprem de realitate.

Kant mai susține că această idee a totalității saturează cel mai bine conceptul de ființă necondiționat necesară. Această fiind de altfel sursa speculativă a argumentului ontologic.¹¹

Argumentul ontologic este acea aparență transcendentă care susține că o asemenea ființă perfectă își garantează prin definiție existență. Kant ripostează susținând că existența nu este un predicat real care să poată intra în definiția unui concept, predicatul adăugându-se sintetic din afara conceptului.¹² Pot avea definiția conceptului celor 100 de taleri fără ca această definiție să-mi garanteze existența acestor 100 de taleri în propriul buzunar. În consecință Kant respinge argumentul ontologic, susținând că este imposibil pentru gândire să extragă existență din definiția unui concept.¹³ Cu alte cuvinte este imposibilă deducerea existenței lui Dumnezeu din definiția conceptului de Dumnezeu.¹⁴ Nu se poate demonstra pe cale pur rațională nici că există nici că nu există Dumnezeu. Deși Kant nu recunoaște existența necesară a acestei totalități, criticând argumentul ontologic, el recunoaște caracterul sublim, măreția copleșitoare a lui „ens realissimum”¹⁵

În ordine morală Kant acceptă că Dumnezeu este un concept necesar. Morala Kantiană pornește de la o diviziune a rațiunii pure care este: 1. Rațiune speculativă 2. Rațiune pură practică. Rațiunea pură practică dă un fundament tuturor conceptelor credinței: Dumnezeu, creația lumii și nemurirea sufletului. Aceste concepte pentru Kant nu au valoare speculativă apodictică așa cum dorea metafizica tradițională ci au o valoare absolută din punct de vedere moral. Pentru Kant există două tipuri de legi: legi ale naturii care sunt date de categorii deci de intelect și legi ale libertății care nu au

un caracter inteligibil în termeni categoriali. Legile libertății sunt legile morale date de rațiunea practică. Ca legi ale libertății legile morale provin din interioritatea cea mai profundă a subiectului adică din imanența lui numenală nu fenomenală. Prin legea morală survine, după Kant, „lucrul în sine” de aceea legea morală este cea mai adâncă formă de cunoaștere la care niciodată rațiunea speculativă nu va putea ajunge. Imperativele ei sunt imperative categorice. Acesta este sensul cel mai adânc prin care putem cunoaște Absolutul: modul în care acesta se revelează prin legea morală. Imperativul categoric stă sub semnul lui trebuie, dar nu este un trebuie pe care și-l dă libertății sieși, cu alte cuvinte omul este liber să facă rău, dar trebuie să nu facă pentru că așa îi dictează propria libertate.

Pentru Kant legea morală este echivalentă cu experiența sacralității: „Două lucruri umplu sufletul cu mereu nouă și crescândă admirație și venerație cu cât mai des și mai stăruitor gândirea se ocupă cu ele: cerul înstelat deasupra mea și legea morală în mine”¹⁶

Vasile CHIRA

NOTE:

¹ Scrisoare din 4 mai 1793, *Gesammelte Schriften*, XI, pag. 429, nr. 574

² vezi introducerea la *Prolegomene la orice metafizică viitoare care se va putea înfățișa ca știință*, tradusă în limba română de M. Flonta și Thomas Kleininger, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1987.

³ Toate judecățile analitice sunt a priori, numai cele sintetice sunt a posteriori.

⁴ Kant, *Critica rațiunii pure*, trad. de N. Bagdasar și Elena Moisuc, Ed. Științifică, București, 1969, p. 103.

⁵ vezi *Critica rațiunii pure*, op. cit.

⁶ La o judecată înfinită negația trebuie să stea după copulă.

⁷ vezi Colțescu, V. *Istoria filosofiei* vol. II, Ed. Brumav, Timișoara, 2006, p. 74.

⁸ vezi *Critica rațiunii pure*, op. cit.,

⁹ De exemplu „Calul este verde” un enunț empiric a posteriori chiar dacă nu am văzut niciodată un astfel de cal.

¹⁰ vezi Vasile Chira, *Dominantele gândirii cioraniene*, Editura Universității „Lucian Blaga”, Sibiu, 2006, p. 45.

¹¹ *Ibidem*, p. 46.

¹² *Ibidem*, p. 47.

¹³ *Ibidem*.

¹⁴ *Vezi Critica rațiunii pure*, trad. de N. Bagdasar și Elena Moisuc, Ed. Iri, București, 1998, pp. 456 – 461.

¹⁵ *Ibidem*, pp. 444 – 451.

¹⁶ Kant, *Critica rațiunii practice*, trad. de N. Bagdasar, Ed. Științifică, București, 1972, p. 252.